

NET ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ VE GSYİH: KÜMÜLATİF TOPLAMLAR YAKLAŞIMI

Mehmet Tefik İZGİ

Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu

mtevizgi@istanbul.edu.tr

Oğuzhan ÖZÇELEBİ

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü

ogozc@istanbul.edu.tr

Dündar Murat DEMİRÖZ

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü

dundar.demiroz@istanbul.edu.tr

Özet

Amaç: Uluslararası turizm aktivitesinin artmasının ekonomik büyümeye neden olduğu kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de net uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH arasındaki etkileşimin hangi kanallardan işleyebileceğinin belirlenmesidir.

Yöntem: Granger ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri kullanılarak, net uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisi karşılıklı olarak analiz edilmiştir. Geliştirilen pozitif ve negatif kümülatif toplamlar yardımıyla, net uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH arasındaki etkileşimde asimetrinin rolü her iki nedensellik testi ile dikkate alınmıştır.

Bulgular ve Sonuç: Net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın GSYİH büyümesine katkı yapacağı bulunmuş iken, net uluslararası turizm gelirlerindeki düşüş GSYİH’ı düşürmemektedir. Turizm sektörünün büyümesinin yabancı turistlerin harcamalarından ziyade turizm yatırımları eliyle sağlandığını ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Net uluslararası turizm gelirleri, GSYİH, nedensellik analizi, kümülatif toplamlar

Bilgilendirme: Bu çalışma, Mehmet Tefik İZGİ’nin “Türkiye’de Uluslararası Turizm Aktivitesinin GSYİH Üzerindeki Etkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli Yaklaşımı” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

NET INTERNATIONAL TOURISM REVENUES AND GDP: A CUMULATIVE SUMS APPROACH

Abstract

Objectives: It has been acknowledged that the increase of international tourism activity causes economic growth. The aim of study is to determine the channels through which the interactions between net international tourism revenues and GDP may operate in Turkey.

Methods: Using the Granger and Hatemi-J (2012) tests, the causality relationship between net tourism revenues and GDP and vice versa were analyzed. By generating positive and negative cumulative sums, the role of asymmetry on the interactions between net international tourism revenues and GDP were considered in both causality tests.

Results: A decrease in the net international tourism revenues does not cause a decrease in the GDP, while it was found that an increase in the net tourism revenues contributes to GDP growth. It was revealed that the growth of the tourism sector is mainly driven by tourism investments rather than the expenditure of foreign tourists.

Keywords: Net international tourism revenues, GDP, causality analysis, cumulative sums

Acknowledgement: This study is derived from the PhD thesis of Mehmet Tevfik İZGİ titled as “International Tourism Activity of GDP Impact on in Turkey: Vector Error Correction Model Approach”

Giriş

Ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlayarak uzun vadeli kalkınma hızlarını yükseltebilmesi hususunda döviz girdisi sağlamaları gerekmekte olup, bu noktada ihracat sektörünün toplam faktör verimliliğinin artırılarak sektörün uluslararası rekabetçilik seviyesinin yükseltilmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla, iktisat politikası yapımcıları kısa ve uzun vadeli politikalar uygulayarak ihracat sektörünü geliştirmek ve bu yolla ülkenin döviz geliri elde etmesi amacını taşımaktadırlar. Bu noktada, bir ekonomide ihracat sektörünün gelişebilme potansiyelinin tespiti gerekmekte olup bilimsel literatürde ihracat kaynaklı büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi için de geçerli olduğunu öne süren çalışmalara rastlanılmaktadır (Sağlam ve Egeli, 2015; Küçükaksoy vd., 2015; Özcan ve Özçelebi, 2013).

İhracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olması için gerekli olan süreç sadece iktisat politikaları ile hızlandırılmamakta ve dahası ülkeler ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için kısa vadede dövize ihtiyaç duymaktadır. Ülkelerin kısa vadeli döviz ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda turizm sektörü ön plana çıkmakta olup, turizm sektörünün uluslararası rekabete açılarak ülkenin net uluslararası turizm gelirinin yükseltilmesi açısından önem taşımaktadır. Konu uzun vadeli perspektiften değerlendirildiğinde ise, turizm sektörünün kalıcı olarak döviz girdisi sağlayabilmesinin sektörde toplam faktör verimliliğin yükseltilmesi ve sektörün uluslararası rekabetçilik seviyesinin artırılması ile doğrudan ilişkili olduğu kabul edilebilecektir. Bu nedenle, ihracat kaynaklı büyüme hipotezine benzer şekilde turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği sanayi sektörü yeteri kadar gelişmemiş ülkelerin büyüme dinamikleri açısından da incelenmeye değer hale gelmiştir. Turizm kaynaklı büyüme hipotezi, ihracat kaynaklı büyüme hipotezi temelinde ele alınmış olup; buna göre, ekonomik büyüme sadece emek ve sermaye miktarının ve onların verimliliklerinin artması ile gerçekleşmemekte olup turizm sektörü eliyle sağlanan döviz girişinin ülkede verimli yatırımlar için gerekli kaynağı sağlaması durumunda turizm sektörünün ihracat ve ekonomik büyümeyi yükselteceği varsayılmaktadır (Balaguer ve Cantavella-Jordá, 2002; Song vd., 2012; Brida vd., 2016). Bilimsel literatür incelendiğinde, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin öncü çalışması olarak Balaguer ve Cantavella-Jordá (2002) görülmektedir. İlgili çalışmada, İspanya ekonomisinin 1975-1997 dönemi dikkate alınmış ve turizm kaynaklı büyüme hipotezi test edilmiştir. Bu kapsamda, İspanya ekonomisinde turizm sektörünün uzun vadeli iktisadi kalkınmaya etkisi eş-bütünleşme ve nedensellik analizi ile test edilmiştir. Balaguer ve Cantavella-Jordá (2002) İspanya'nın uluslararası turizm aktivitesinin ekonomik büyümenin ana motorlarından biri olduğu bulgusuna ulaşırken, turizmin zaman boyutunda yüksek bir çarpan etkisi oluşturduğunu da belirtmiştir.

Turizm kaynaklı büyüme hipotezi Türkiye için de incelenmiş olup, Çetintaş ve Bektaş (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) modeli kullanılmıştır. Bu çerçevede, 1964-2006 döneminde Türkiye'de uluslararası turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. İlgili çalışmanın bulguları turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu doğrulamakta olup, Çetintaş ve Bektaş (2008) ayrıca nedensellik ilişkisinin turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğunu saptamıştır. Çetintaş ve Bektaş'a (2008) benzer bir yaklaşım ile turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ARDL modeli sınır testi yaklaşımı ile Kızılkaya vd., (2016) tarafından ele alınmıştır. Kızılkaya vd., (2016) ARDL sınır testi sonuçlarına bağlı olarak hata düzeltme modeli üzerinden hata düzeltme katsayısını hesap etmiştir. Bu yolla, yazarlar uzun vadede uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Turizm kaynaklı büyüme hipotezi ile iktisat bilimi arasında en doğru ilişkilerin kurulması ve gerçekçi iktisadi çıkarımların yapılabilmesi için, hipotezin geçerliliğinin hangi ampirik metotlar ile ölçüleceği ve bu amaçla kullanılacak kantitatif modellerin hangi değişkenlerden oluşacağı önem arz etmektedir. İşletmeler açısından da konu incelenmeye değer olup, turizm sektöründeki gelişmeler işletmelerin yeni yatırımlar yapıp yapmamaları veya yatırımların hangi turizm çeşidi üzerine odaklanması gerektiği sonuçlarını doğurmaktadır. Turizm kaynaklı büyüme hipotezinin hangi gösterge üzerinden test edileceğine bağlı olarak turizm yatırımları şekillendirilebilecek olup, Türkiye ekonomisinde turizm yatırımlarının genelde dış aktif (inbound) turizm aktivitesi uzantısında yapıldığı bilinen bir olgudur. Bu çalışmada, net uluslararası turizm gelirlerinin (dış aktif turizm geliri ile dış pasif -outbound- turizm gideri farkı) Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) büyümesi üzerindeki etkileri değerlendirilmekte olup; buna binaen, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğinin testi çalışmanın birinci amacı olarak saptanmıştır. Bu çerçevede, uluslararası turizm aktivitesi ile GSYİH arasında bulunduğu varsayılan nedensellik ilişkilerinin varlığı Türkiye ekonomisi için değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, turizm sektörünün GSYİH üzerindeki etkileri kısa ve uzun vadede farklılık gösterebilmekte olup söz konusu etkiler asimetrik nitelik de taşıyabilmektedir. Bilimsel literatür incelendiğinde, turizm kaynaklı

büyüme hipotezinin geçerliliği için bazı teorik kabullerin yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye ekonomisi için yapılan en güncel çalışmalardan biri olan Karamelikli ve Erkuş (2016) turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğinin analizi için bağımlı ve bağımsız değişken ayırımına giden fonksiyonel bir yapıyı tercih etmişlerdir. Karamelikli ve Erkuş (2016) ekonomik büyüme oranını bağımlı değişken olarak belirlerken, turizm sektörünün büyüme oranını ve döviz kurunu Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) modelinin bağımsız değişkenleri olarak kabul etmişlerdir. Bu yolla, kısa ve uzun vadeli etkiler ayrıştırılmış ve asimetric etkiler de değerlendirilmiştir. Karamelikli ve Erkuş'un (2016) model sonuçlarına göre, turizm sektörünün büyüme oranı ve ekonomik büyüme oranı arasında uzun vadeli bir ilişki bulunmak ile birlikte ilgili çalışmada her iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde asimetric ilişkiye rastlanmamıştır. Öte yandan, asimetric etkiler sadece NARDL modeli ile incelenmemektedir. Bu noktada, Hatemi-J ve El-Khatib (2016) tarafından geliştirilen kümülatif toplamlar yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Bu yolla, pozitif ve negatif toplamlar şeklinde ayrıştırılan değişkenler Vektör Otoregresyon (VAR) modeli temelinde nedensellik analizine tabi tutulabilmekte ve değişkenler arasındaki eş-anlılık ilişkisi de dikkate alınabilmektedir. Bu çerçevede, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğinin testinin yanı sıra GSYİH'nın turizm sektörü üzerindeki etkileri de değerlendirilebilmektedir. Karamelikli ve Erkuş'un (2016) NARDL modeli kullanarak Türkiye ekonomisinde turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında asimetric ilişki saptayamaması tarafımızca dikkate alınmış ve bu çalışmada VAR modeli temeli üzerinden yürütülen nedensellik testleri ile GSYİH'nın net uluslararası turizm gelirleri üzerine etkisi incelenmiştir. Bir başka deyişle, sadece turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği analiz edilmemiş, GSYİH'nın uluslararası turizm aktivitesi üzerine etkileri de tartışılmış ve net uluslararası turizm gelirlerinin Türkiye'nin GSYİH'sına olan esnekliği hususunda çıkarımlar yapılmıştır. Çalışmamızda ayrıca, asimetric etkiler dikkate alınmış ve modelin değişkenlerindeki aynı orandaki artış ve azalışların sonuçları arasında değişiklik olup olmadığı ortaya konulmuştur. Bu çalışma, Diks ve Panchenko (2005, 2006) ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testlerini kullanarak turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Özcan (2015) ile benzeşmektedir. Bununla birlikte, Özcan'dan (2015) farklı olarak temel nitelikteki Granger nedensellik analizine kümülatif toplamlar yaklaşıma göre pozitif ve negatif olarak ayrıştırılan değişkenler katılmıştır. Dolayısıyla, geleneksel Granger nedensellik analizi ile Hatemi-J (2012) nedensellik analizi sonuçları karşılaştırılmıştır. Bir başka deyişle, Özcan'dan (2015) farklı olarak iki adet doğrusal olmayan özellikteki nedensellik testi sonuçları karşılaştırılmamıştır. Ayrıca, Özcan'dan (2015) farklı olarak kişi başına GSYİH değişkeni seçilmemiş ve nüfus değişimlerinin etkisi göz ardı edilerek turizm kaynaklı büyüme hipotezinin testi iktisadi faktörler gözetilerek gerçekleştirilmiştir.

1. Literatür Taraması

Turizm kaynaklı büyüme hipotezi İspanya ekonomisine dair yapılan incelemeler sonucunda ortaya atılmış olmak ile birlikte, ilgili hipotez turizm sektörünün ekonomi içerisindeki payının yüksek olduğu ve/veya dış açık sorunun uluslararası turizm gelirleri ile giderildiği ülkeler için de test edilebilir niteliğe sahiptir. 1960-2003 dönemi için İspanya'yı ele alan çalışmalarında Nowak vd., (2007) turizm kaynaklı büyüme hipotezinin belirgin rolü ile birlikte turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide yatırımları önemli bir aktarım mekanizması kanalı olarak tespit etmiştir. İlgili çalışmada turizm gelirleri, sermaye malı ithalatı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve ekonomik büyümenin turizm gelirleri ile finanse edilen yüksek teknoloji sermaye malı ithalatı ile sağlanabileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Nowak vd., (2007) ilgili mekanizmanın dinamiklerini ortaya koyarak turizm kaynaklı büyüme hipotezinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında emek, beşeri sermaye ve fiziki sermaye gibi üretim faktörlerinin verimlilik seviyesindeki değişkenlerin dikkate alınması önem taşır hale gelmiş ve bu husus Cortes-Jimenez ve Pulina (2010) tarafından mikroekonomik açıdan vurgulanmıştır. Mikroekonomik açıdan çıkarımlara giden bir diğer çalışma da İzgi'ye (2018) ait olup, söz konusu çalışmada Türk turizm sektöründe üretim fonksiyonunun emekten tasarruf ettirici yapıda olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, 2008-2009 Global Finansal Krizi ekonomik birimlerin tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde önemli kırılmalara neden olmuş ve özellikle de gelişmiş ülke ekonomilerinde hane halkının fayda fonksiyonunda ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak, Perles-Ribes vd., (2017) son finansal kriz sonrasında da turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini sürdürdüğünü ve uluslararası turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Perles-Ribes vd., (2017) ayrıca, turizmin ekonomi içerisindeki ağırlığı azaldıkça uluslararası turizm aktivitesinin ekonomik büyüme üzerinden istihdamı etkileme gücünün kriz sonrası dönemde zayıflık göstermekte olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Bilimsel literatür incelendiğinde, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin test edilmesi amacıyla birçok farklı kantitatif tekniğin kullanıldığı görülmektedir. Bu teknikler arasında ileri zaman serisi modelleri ön plana çıkmış olup, incelenen değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olabilmesi zaman serisi modellerinin eş-bütünleşme modeli şekline dönüşmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, Katırcıoğlu (2009) turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini Türkiye ekonomisi için 1960–2006 dönemine ait aylık veri kullanan sınır testi ve Johansen eş-bütünleşme yaklaşımları yardımıyla incelemiştir. İlgili çalışmanın bulguları turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerli olabileceğine işaret etmek ile birlikte ekonomik büyümenin de uluslararası turizm aktivitesi üzerinde sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur. Katırcıoğlu (2009) söz konusu sonuçlara turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli eş-bütünleşme ilişkisinin var olmadığını saptayarak ulaşmıştır. Katırcıoğlu'na (2009) göre, çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı turizmin ekonomi içerisinde önemli bir rol oynayacağını ve ekonomik gelişmelerden yakından etkileneceğini ileri sürmek için yeterli sayılabilecektir. Dolayısıyla, Katırcıoğlu'nun (2009) çalışmasının bulguları Türkiye'de turizm ile ekonomik büyüme arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu gösteren Gunduz ve Hatemi-J (2005) ve Ongan ve Demiroz (2005)'den farklılaşmıştır.

Turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği bir diğer gelişmekte olan ülke olan Malezya için Tang ve Tan (2013) tarafından 12 farklı ülkeden gelen turistler dikkate alınarak incelenmiştir. Tang ve Tan (2013) çalışmasında eş-bütünleşme analizi kullanmış ve turizm gelirleri ile GSYİH'nın uzun vadede ilişkili olduğunu saptamıştır. Bir başka deyişle, Tang ve Tan (2013) 12 ülkenin 8'inden gelen turistler ile Malezya'nın GSYİH'sı arasında uzun vadede istikrarlı bir ilişkinin mevcut olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Tang ve Tan'ın (2013) çalışmalarına benzer bir yaklaşım Tang ve Tan (2015) tarafından da yürütülmüş, ancak söz konusu çalışmada Solow büyüme modelinin temel yaklaşımlarından hareket edilerek turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği mikroekonomik çerçeve temel alınarak analiz edilmiştir. Tang ve Tan (2015) çalışmalarında teknolojik ilerlemenin büyüme hızını, nüfus artış hızını ve fiziki sermayenin yıpranma oranını dikkate almıştır. Tang ve Tan (2015) politik istikrarın varlığının da turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide önemli bir rol oynadığını kabul etmiş ve 1975-2011 dönemine ait yıllık veri kullanan ampirik modelleri ile turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu çerçevede, Tang ve Tan (2015) turizmin ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilediğini tespit etmiş ve söz konusu bulgular nedensellik analizi ile de desteklenmiştir. Chulaphan ve Barahona (2017) ise bir diğer gelişmekte olan ülke Tayland için turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini eş-bütünleşme ve Granger nedensellik analizi yardımıyla test etmiş ve hipotezin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Buna ilaveten, söz konusu çalışmada Güneydoğu Asya ülkelerinin ekonomik büyümesinin Tayland'ın turizm sektöründe önemli değişikliklere neden olduğu vurgulanmıştır. Chulaphan ve Barahona'nın (2017) bir diğer bulgusu ise yurt içi makroekonomik gelişmelerin de Tayland'ın turizm sektörü açısından kritik rol oynayabileceğidir.

Eş-bütünleşme ve nedensellik analizi kullanan çalışmalar sadece gelişmekte olan ülkelerde turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği için kullanılmamaktadır. Gelişmiş ülke ekonomileri için de söz konusu hipotez değerlendirilebilecek olup, Ohlan (2017) Hindistan ekonomisi için turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini eş-bütünleşme ve nedensellik analizi yardımıyla incelemiştir. Bu kapsamda, Ohlan (2017) dış aktif turizm aktivitesinin uzun vadede ekonomik büyümeyi hızlandıracağı bulgusuna ulaşmıştır. Ohlan (2017) ayrıca, turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğunu vurgulamış ve yazar turizm sektörünün büyütülmesi ile Hindistan'da ekonomik büyümenin yükseltilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan, turizm sektörü eliyle uzun vadede sürdürülebilir büyüme sağlanabilmesi için sektörün büyümesinin bölgeler arası gelir dağılımı eşitsizliğini ortadan kaldıracı nitelikte olması da gerekli görülmektedir. Bu bağlamda, Liu vd., (2017) çalışmalarında turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini Çin'in 31 bölgesi için incelemiştir. Liu vd., (2017) mekânsal ekonometri teknikleri kullanarak kırsal ve kentsel kesim arasındaki gelir dağılımı farkının turizm sektörünün büyütülmesi ile azaltılabileceğini ortaya koyarken, söz konusu gelir dağılımı farkının ilerleyen dönemlerde turizm sektörünün gelişimini sekteye uğratabileceği öne sürülmüştür. Ohlan (2017) ve Liu vd.,'ne (2017) benzer şekilde, Shahzad vd., (2017) de gelişmiş ülke ekonomileri için turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Shahzad vd., (2017) yöntemsel olarak farklılaşmaya da giderek bilimsel literatür açısından yeni bir teknik olan Quantile-on-Quantile (QQ) yaklaşımını ve turizm ile ilişkili birçok göstergesi bünyesinde bulunduran turizm aktivitesi endeksini çalışmalarında kullanmıştır. Bu yolla, Çin, Fransa, Almanya, İtalya, Meksika, Rusya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık (BK) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi büyük turist pazarları için turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Sonuç olarak, Shahzad vd., (2017) turizm aktivitesi ile ekonomik büyüme arasında nispeten güçlü ilişkilerin var olduğunu ortaya koymuştur. Bilimsel literatür

incelendiğinde, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin testi hususunda zaman serisi analizi metotlarından Vektör Hata Düzeltme (VEC) modelinin ön plana çıktığı görülmek ile birlikte bilimsel literatürde zamana bağlı etkileri (Arslantürk vd., 2011; Balçılar vd., 2014; Antonakakis vd., 2015) ve doğrusal olmayan ilişkileri (Po ve Huang, 2008; Brida vd., 2011; Wang, 2012) dikkate alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bununla birlikte, çalışmamızda uluslararası turizm aktivitesi ile makroekonomik değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkilerin varlığı incelendiğinden zamana bağlı ve doğrusal olmayan etkileri içeren modelleri kullanan çalışmalar detaylı olarak analiz edilmemiştir.

Turizm sektörünün gelişmesi hususunda uluslararası turizm aktivitesi önem arz etmekte olup, bu çerçevede turizm sektörünün büyümesinin ülke ekonomisinin çeşitli seviyelerdeki dışa açıklık seviyesinin yükselmesi ile ilişkili olduğu kabul edilebilecektir. Turizm kaynaklı büyüme hipotezine göre, turizme ait göstergelerin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi bulunmakta olup makroekonomik gelişmelerin de ulusal ve uluslararası ölçekte turizm aktivitesi üzerinde belirleyici olduğu varsayılabilir. Makroekonomik değişkenlerin turizm aktivitesi üzerindeki etkisinin ölçülmesi hususunda göreceli fiyatlar, nominal döviz kuru ve gelir seviyesi ön plana çıkan ekonomik göstergelerdir. Dolayısıyla, turizm aktivitesinin çeşitli makroekonomik değişkenlere göre esneklikleri hesap edilerek sektörün gidişatı yorumlanabilmektedir. Bu çerçevede, Crouch (1992) çalışmasında meta-analiz gerçekleştirerek gelir ve fiyat esnekliklerinin uluslararası turizm talebine olan etkisini önceki 44 çalışmayı dikkate alarak değerlendirmiştir. Crouch (1992) önceki bilimsel çalışmalarda gelir ve fiyat esnekliklerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğine işaret etmiş, ancak ilgili çalışma özellikle fiyat esneklikleri arasındaki farkı açıklama hususunda yeterli açıklamayı getirememiştir. Crouch (1995) ise meta-analiz gerçekleştirerek bilimsel literatürdeki önceki 80 çalışmayı incelemiş ve esneklik farklılıklarının turistlerin geldiği ülkeye ve ziyaret ettiği ülkeye bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Lim (1999) kullandığı meta-analizi sonucunda ulaşım masraflarının uluslararası turizm aktivitesi için önemli bir faktör olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bilimsel literatürde meta-analiz gerçekleştiren en güncel çalışma ise Peng vd.'ne (2015) ait olup, söz konusu çalışma esneklik farklılıklarını açıklamaya çalışan yaklaşımların turistlerin menşei ve ziyaret ettiği ülke faktörünün yanı sıra farklı değişkenler ile güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Uluslararası turizmin aktivitesinin çeşitli ekonomik göstergelere olan duyarlılığının belirlenmesi hususunda daha detaylı analizler yapılabilmesi için esneklik yaklaşımı yeterli olmayabilmektedir. Bu nedenle, mikroekonomik bazlı bir yaklaşım ile tüketicinin fayda fonksiyonu üzerinden yapılacak değerlendirmeler daha güçlü sonuçlar üretebilecektir. Bu çerçevede, turizm faaliyetini açıklama hususunda ön plana çıkan çalışmalar Morley (1992), Syriopoulos ve Sinclair (1993) ve Gatt ve Falzon (2014) tarafından gerçekleştirilmiş olmak ile birlikte; söz konusu çalışmalardan farklı olarak uluslararası turizm aktivitesinin mikroekonomik belirleyicilerinin daha net olarak saptanması gerekmektedir (Morley vd., 2014). Dolayısıyla, uluslararası turizm aktivitesinin değerlendirilmesi için gelişmiş anket yaklaşımının adaptasyonu önem taşımakta olup bu husus ilgili kamu ve özel sektör kurumlarının finanse edebileceği bir süreçtir. Bununla birlikte, turizm aktivitesi ile gelir seviyesi arasındaki ilişkilerin ölçülmesi için ilave makroekonomik değişkenler analizde bulundurulabilmektedir. Bu yöndeki bir yaklaşım Sequeira ve Campos (2005) tarafından takip edilmiş ve yazarlar tarafından ekonominin dışa açıklık derecesi, turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ve gelen turistlerin nüfusa oranı gibi değişkenler hesaba katılmıştır. Bununla birlikte, Sequeira ve Campos (2005) yerli ve yabancı ülkedeki ekonomik konjonktürün turizm aktivitesi üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Sequeira ve Campos'un (2005) bulgusunun aksine, bilimsel literatürde gelir seviyesindeki değişikliklerin uluslararası turizm aktivitesini olumlu yönde etkileyebileceğini gösteren çok sayıda yayın bulunmakta olup buna binaen turizm sektörünün ekonomi içerisindeki payının yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin turizm sektörünün gelişimi açısından daha da önemli olabileceği öne sürülebilecektir. Bu bağlamda, Dritsakı (2012) çalışmasında Türkiye'nin de içinde bulunduğu Akdeniz ülkelerinde yurt içi ekonomik aktivitenin gelişmesinin turizm sektörünün büyümesini hızlandıracağı bulgusuna ulaşmıştır.

Gelir esnekliği yaklaşımı ile hem ulusal hem de uluslararası turizm aktivitesi üzerindeki sonuçlar değerlendirilmek ile birlikte döviz kuru esnekliğinin hesaba katılması ile uluslararası turizm aktivitesinin tabii olabileceği fiyat etkileri çıkartılabilecektir. Uluslararası turizm aktivitesinin ikili yapıda incelendiği bir çalışmada De Vita ve Kyaw (2013) Almanya'dan Türkiye'ye olan turizm talebini döviz kurundaki oynaklıkları hesaba katan Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli yardımıyla incelemiş ve döviz kurundaki oynaklığın uluslararası turizm aktivitesi açısından önemli olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Chi (2015) ise çalışmasında ABD ekonomisini baz alarak diğer ülke GSYİH'larını ABD'ninkilere göre hesap etmiş

ve ABD'nin önemli ticaret ortaklarına göre ağırlıklandırılmış bir döviz kuru göstergesi türetmiştir. Chi'nin (2015) bulguları ABD ekonomisinde uluslararası turizm aktivitesi üzerinde gelir seviyesindeki değişikliklerin nominal döviz kuruna kıyasla ağır bastığı yönündedir. Ancak, uluslararası turizm aktivitesinin önemli ölçüde turistik ürünün yerli ve yabancı fiyat farklarına bağlı olarak değişebildiği bilinen bir olgudur. Dwyer ve Forsyth (2002) ise Avustralya ve seçilen 13 yabancı ülkeyi fiyat hususunda kıyaslamış ve turizm fiyatlarının uluslararası rekabetçiliğini döviz kuru ve yurt içi ve yurt dışı enflasyon farkı üzerinden değerlendirmiştir. Teorik beklentilerin aksine, Dwyer ve Forsyth (2002) Avustralya dolarının devalüeye olmasının 13 yabancı ülkenin turizm fiyatlarını Avustralya'ya kıyasla daha avantajlı hale getirdiği bulgusuna ulaşmıştır. Söz konusu bulgu devalüasyonun yurt içi fiyatlar genel düzeyi üzerindeki geçiş etkisinin çok yüksek olması ve iç fiyatların devalüasyon oranından daha yüksek oranda artması ile açıklanmıştır. Bu çıkarım Chao vd., (2013) tarafından kurulan dinamik özelliklere sahip teorik model ile de desteklenmiş olup, söz konusu çalışma yerli paranın değer kaybının enflasyon oranını daha da yükseltmesi sonucunda yabancı turistlerin alım gücünün azalacağını saptamıştır. Dolayısıyla, turizm gelirlerini artırıcı bir faktör olan devalüasyonun bir döviz kuru politikası aracı olarak uluslararası turizm aktivitesini canlandırmak amacıyla her koşulda kullanılmayacağı öne sürülebilecektir. Dwyer ve Forsyth'un (2002) bulguları ise döviz kuru rejimlerini turizm aktivitesi üzerindeki etkilerin değerlendirilmesi hususunda ön plana çıkartmıştır. Bu çerçevede, Santana-Gallego vd., (2010) döviz kurunda oynaklığın azaltılmasının ve kurların istikrara kavuşmasının uluslararası turizm aktivitesinin gelişimi için gerekli altyapıyı oluşturduğunu ileri sürmüştür.

Döviz kurundaki değişikliklerin uluslararası turizm aktivitesi üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinin belirlenmesi önem taşımakta olup, uluslararası turizm talebinin fiyat esneklikleri zamana bağlı etkiler sonucunda önemli dalgalanmalar gösterebilmektedir. Bu bağlamda, Gatt ve Falzon'un (2014) çalışmaları harcama ve fiyat esnekliğinin zamana bağlı etkilere önemli derecede açık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, Gatt ve Falzon (2014) Birleşik Krallık'dan Akdeniz ülkelerine (Güney Kıbrıs, Yunanistan, İtalya, Malta, Portekiz, İspanya ve Türkiye) yönelik turizm talebinin esnekliklerini harcama ve fiyatlar çerçevesinden değerlendirmiş ve ülkeler arasındaki rekabet ilişkilerini ortaya koymuştur. Gatt ve Falzon (2014) İspanya ve Portekiz'in pazar paylarında istikrar sağladığı bulgusuna ulaşırken, yazarlar Güney Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye'nin pazar paylarını zaman içinde kaybetmiş olduklarını da saptamışlardır. Söz konusu çalışmada ayrıca, İtalya ve İspanya en düşük fiyat esnekliğine sahip ülkeler olarak belirlenmiş olup Yunanistan, Portekiz, İspanya ve Türkiye'nin harcama esnekliği düşük olan destinasyonlar olduğu da ortaya konulmuştur. Gatt ve Falzon (2014) ile birlikte zamana bağlı etkilerin esneklikler hesap edilirken dikkate alınması gerekliliği hususu araştırmacıların gündemine daha fazla gelmeye başlamış ve bu durum zaman serisi modellerinin ihtiyaç duyulan özellikler uyarınca oluşturulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, zamana bağlı etkileri bünyesinde bulunduran ancak daha çok günlük veya haftalık veri ile çalışan GARCH modelleri turizm aktivitesi ile GSYİH arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla giderek artan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Benzer amaç doğrultusunda, Primiceri (2005) tarafından geliştirilen ve zamana bağlı değişen etkileri içeren VAR modelleri de faydalı bir kantitatif model olarak değerlendirilebilecektir. Öte yandan, uluslararası turizm aktivitesinin özellikle de 2008-2009 Global Finansal Krizi sonrası uygulanan geleneksel olamayan para politikaları, finansal koşullar ve reel iş çevrimleri ile giderek artan ölçüde senkronize hale geldiği iddia edilebilecektir. İlgili hususlar dış ticaret ile birlikte uluslararası turizm aktivitesinin de giderek artan oranda ülkeler arası karşılıklı bağımlılığa sahip olmasına neden olmuş ve bazı gelişmiş ülkeler uluslararası turizm aktivitesinin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerin ekonomik konjonktüründeki değişiklikler uluslararası yayılma etkilerini geliştirmekte olan ülkelerin turizm sektörü üzerinde önemli ölçüde hissettirmektedir. Cao vd., (2017) çalışmalarında turizm sektöründe uluslararası yayılma etkisini dış aktif turizm üzerinden Çin ekonomisi için Global VAR (GVAR) modeli yardımıyla incelemiş ve eş-anlı esneklikleri hesap etmiştir. Cao vd.,'nin (2017) model sonuçları Çin'in reel gelirindeki ve turizm fiyatlarındaki değişikliklerin kısa vadede diğer ülkelerin uluslararası turizm gelirleri üzerinde önemli değişiklik oluşturacağı yönündedir. Uzun vadede ise, geliştirmekte olan ülkeler ve Çin'in komşu ülkeleri diğer gelişmiş ülkelere kıyasla Çin'in makroekonomik dinamiklerinden daha fazla etkileneceklerdir.

2. Ampirik Metodoloji

2.1. Ampirik Model

Makroekonomik değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşimin anlaşılması hususunda VAR modelleri yaygın olarak kullanılmaktadır. VAR modelleri 2 ve fazla sayıda değişken içermekte olup, söz konusu değişkenler arasındaki eş-anlılık ilişkisi teorik kısıtlar vasıtasıyla kısa ve uzun vade için sınırlandırılabilir ve Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) modelleri tahmin edilebilmektedir. VAR modeli kapsamındaki etki-tepki

fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizi bir değişkendeki değişikliği açıklamada modelin diğer değişkenlerin etki yönlerini ve ağırlıklarını ortaya koymak ile birlikte, Granger nedensellik analizi ile bir değişkenin modelin diğer değişkeni üzerinde etkisi olup olmadığı temel düzeyde saptanabilmektedir. Bu çerçevede, Toda ve Yamamoto (1995) Granger nedensellik testi ile bir değişkenin modelin diğer değişkeninin ilerleyen dönemlerindeki değerlerinin tahmin edilmesinde belirleyici rolü olup olmadığı incelenmektedir. Bununla birlikte, turizm sektörüne ait değişkenler GSYİH, nominal döviz kuru, yurt-ıçi yurt dışı enflasyon farkı gibi birçok makroekonomik değişkenin etkisi altında olduğundan SVAR modeli değişkenler arasındaki teorik ilişkilerin modelin tahmin sürecine katılması sonucunu doğuracaktır. Bir başka deyişle, SVAR modeli üzerinden yapılacak etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizi VAR modeli temeline dayanan Granger nedensellik analizinin önüne geçebilecektir. Öte yandan bu çalışmada, turizm sektörüne ait göstergeler ile makroekonomik değişkenler arasındaki olası asimetri ilişkisinin varlığı dikkate alınmakta olduğundan ilgili değişkenler kümülatif toplamlarına ayrılarak seriler oluşturulmuş ve VAR modelleri üzerinden değişkenler arasındaki ilişki geleneksel Granger nedensellik testi ve Toda ve Yamamoto (1995) temeline dayanan Hatemi-J (2012) bootostrap nedensellik analizi ile yorumlanmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler Türkiye'nin logaritmik ölçekte GSYİH'sı ($gsyih_t$) ve logaritmik ölçekte net uluslararası turizm geliri ($ntur_t$) biçimindedir. İlgili değişkenlerin oluşturulması için ise 1992:01-2017:03 dönemini kapsayan çeyreklik veri kullanılmıştır. Bu çerçevede, $gsyih_t$ ve $ntur_t$ değişkenlerinin pozitif ve negatif kümülatif toplamları Hatemi-J ve El-Khatib'e (2016) göre çıkartılmıştır. Söz konunu işlemin gerçekleştirilmesi için Matlab programı kapsamında çalışan TDICPS modülü kullanılmıştır. Bu yolla, $gsyih_t^+$, $gsyih_t^-$, $ntur_t^+$ ve $ntur_t^-$ olarak ifade edilen pozitif ve negatif toplam değişkenleri 1992:02-2017:03 dönemini kapsar hale getirilmiştir. Elde edilen değişkenler üzerinden ise, net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın/düşüşün GSYİH'daki artışın/düşüşün nedeni olup olmadığı nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Aynı yöntemler ile GSYİH'daki artışın/düşüşün net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın/düşüşün nedeni olup olmadığı da incelenerek artış ve düşüş arasında asimetri bulunma olasılığı değerlendirilmiştir. Buna binaen, ilgili durumun varlığının turizm sektörü için olası etkileri yorumlanmıştır. Gerekli veri setinin tümü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)'nin istatistiksel veri tabanlarından elde edilmiş ve ampirik analizler Gauss, Matlab ve E-VIEWS 10 programları ile yürütülmüştür.

2.2. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

VAR modeli ile değişkenler arası eş-anlılık ilişkisi dikkate alınmakta ve aralarında belirgin fonksiyonel ilişki biçimi bulunmayan ($y = f(x)$ biçiminde değerlendirilemeyecek) makroekonomik değişkenler arası etkileşim ölçülmektedir. Bu çerçevede, K -boyutlu ve dışsal değişkenleri de içeren $VAR(p)$ modeli aşağıdaki biçimde yazılabilmektedir.

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + D_t + u_t \quad (1)$$

1 no'lu denklemde p modelin gecikme uzunluğunu temsil etmek ile birlikte gecikme uzunluğu ilgili istatistiksel kriterler uyarınca belirlenmektedir. $y_t = (y_{1,t}, \dots, y_{K,t})'$ gözlemlenebilir içsel değişkenleri bünyesinde bulunduran K elemanlı bir vektör olup, $(K \times K)$ boyutlarındaki katsayı matrisi A_i ile etkileri ölçülmektedir. Modelin tahmin sürecinde ayrıca, sabit terim, lineer trend terimi ve kukla değişkenleri gibi deterministik terimleri kapsayan D_t vektörü de rol oynamaktadır. Modelin tahmini sonucunda elde edilen hata terimleri ise u_t ile temsil edilmek ile birlikte, $u_t = (u_{1,t}, \dots, u_{K,t})$ $k \times 1$ beyaz gürültü şok sürecine sahiptir. $E(u_t) = 0$ olup, $E(u_t, u_t') = \Sigma_u$ ile ise biçimindeki pozitif tanımlı kovaryans matrisi gösterilmektedir (Lütkepohl, 2005: 13).

1 no'lu denklemde ifade edilen $VAR(p)$ modeli matris formatında aşağıdaki biçimde yazılabilmekte olup, bu yolla Granger nedensellik analizinin sürdürülebilmesine zemin oluşturulmaktadır. Bu çerçevede, $y_{1,t}$ 'in modelin bir diğer değişkeni olan $y_{2,t}$ üzerinde nedensellik ilişkisine sahip olması $y_{1,t}$ 'in $y_{2,t}$ 'in gelecek

dönemlerdeki tahminlerini iyileştirmesi anlamına gelmektedir. $y_{1,t}$ 'in $y_{2,t}$ üzerinde Granger nedensellik ilişkisine sahip olmadığı öne süren hipotez (H_0) $\alpha_{21,i} = 0, i = 1, 2, \dots, p+1$ ile test edilmektedir. Bir başka deyişle, $y_{1,t}$ 'nin gecikmeli değerlerinin VAR modelinin $y_{2,t}$ kısmında bulunmaması halinde $y_{1,t}$ $y_{2,t}$ için Granger nedensellik ilişkisine sahip olarak kabul edilmemektedir (Lütkepohl, 2007a: 167).

$$\begin{bmatrix} y_{1,t} \\ y_{2,t} \end{bmatrix} = \sum_{i=1}^{p+2} \begin{bmatrix} \alpha_{11,i} & \alpha_{12,i} \\ \alpha_{21,i} & \alpha_{22,i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1,t-i} \\ y_{2,t-i} \end{bmatrix} + CD_t + \begin{bmatrix} u_{1,t} \\ u_{2,t} \end{bmatrix} \quad (2)$$

Bununla birlikte, yukarıda tanımlanan VAR modeli yapısı üzerinden Toda ve Yamamoto (1995) tipi Granger nedensellik analizi de yürütülebilmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından gerçekleştirilen nedensellik analizine istatistiksel bilgi kriterlerinin önerdiği gecikme uzunluğuna dayanan VAR modeli temel teşkil etmekte olup, değişkenlerin düzey değerlerindeki durağanlık derecelerine göre değişkenlerin gecikmeli değerleri dışsal değişken olarak modelin tahmin sürecine katılmaktadır. Dolayısıyla, birinci fark düzeyinde durağan hale gelen ve aralarında eş-bütünleşme ilişkisi bulunmayan değişkenlerden oluşan modelin tahmini ile birlikte birinci fark değerleri ile tahmin edilmiş VAR modelinin zayıflığı ortadan kaldırılmaktadır. Bir başka deyişle, düzey değerinde olan değişkenleri içeren VAR modeli ile değişkenlerin durağanlık düzeylerinin yanlış belirlenmesinden kaynaklı riskler minimize edilebilecek (Mavrotas ve Kelly, 2001) ve değişkenler arasında kuşku duyulan durağanlık derecesi dışsal değişkenler üzerinden modelin tahmin sürecine katılacaktır (Toda ve Yamamoto, 1995). 1 no'lu denklemdeki VAR modeli x_{t-d} dışsal değişken vektörü ve ilgili vektörün katsayı matrisi B_j ile genişletilebilecek olup, d_{\max} ile söz konusu dışsal değişkenin maksimum gecikme uzunluğu temsil edilecektir.

2.3. Kümülatif Toplamların Elde Edilişi

1 ve 2 no'lu VAR modelinin iki değişken içermesi durumunda $y_{1,t}$ ve $y_{2,t}$ değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenebilmektedir. $y_{1,t}$ ve $y_{2,t}$ rassal yürüyüş sürecine tabi olarak değerlendirildiğinde, aşağıdaki iki denklem yazılabilmektedir (Hatemi-J, 2012: 449).

$$y_{1,t} = y_{1,t-1} + u_t = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1,i} \quad (3)$$

$$y_{2,t} = y_{2,t-1} + u_t = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2,i} \quad (4)$$

3 ve 4 no'lu denklemlerde $t = 1, 2, \dots, T$ olup, her iki denklemin sabit terimleri olan $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ aynı zamanda her iki rassal yürüyüş sürecinin başlangıç değerlerini temsil etmektedir. $\varepsilon_{1,i}$ ve $\varepsilon_{2,i}$ her iki modelin beyaz gürültü dağılım terimleridir. Pozitif ve negatif şoklar ise sırasıyla; $\varepsilon_{1,i}^+ = \max(\varepsilon_{1,i}, 0)$, $\varepsilon_{2,i}^+ = \max(\varepsilon_{2,i}, 0)$, $\varepsilon_{1,i}^- = \min(\varepsilon_{1,i}, 0)$ ve $\varepsilon_{2,i}^- = \min(\varepsilon_{2,i}, 0)$ olarak tanımlanmaktadır (Hatemi-J, 2012: 449). Bu çerçevede aşağıdaki süreçler oluşmaktadır.

$$y_{1,t} = y_{1,t-1} + \varepsilon_{1,t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1,i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1,i}^- \quad (5)$$

$$y_{2,t} = y_{2,t-1} + \varepsilon_{2,t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2,i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2,i}^- \quad (6)$$

5 ve 6 no'lu denklemler çerçevesinde her bir değişkeninin kümülatif ifadeleri $y_{1,t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1,i}^+$, $y_{1,t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1,i}^-$, $y_{2,t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2,i}^+$ ve $y_{2,t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2,i}^-$ şekillerinde yazılmakta olup, pozitif ve negatif şokların diğer değişkenler üzerinde kalıcı etki sahibi olabileceği varsayılmaktadır. Pozitif kümülatif şokların nedenselliği incelendiğinde

ise, $y_{1,t}^+ = (y_{1,t}^+, y_{2,t}^+)$ kabul edilerek aşağıda ifade edilen VAR modeli kapsamında nedensellik analizi yapılabilmektedir (Hatemi-J, 2012: 449). İlgili VAR modeli 2 değişkenli olarak varsayıldığında;

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (7)$$

1 no'lu denklemden farklı olarak D_t vektörünün içinde bulunan sabit terimler v biçiminde tanımlanmış olup, trend ve dışsal değişkenler 7 no'lu modelde ihmal edilmiştir. Bu çerçevede, y_t^+ 'nin k . elemanının y_t^+ 'nin ω . elemanı üzerinde nedensellik etkisine sahip olmadığı hipotezi test edilmektedir.

3. Ampirik Veri ve Analiz

3.1. Ampirik Veri

Zaman serisi modellerinin tahmin sonuçlarının güçlendirilmesi ve modellerin güvenilirliğinin yükseltilmesi hususlarında, ilgili modellere katılacak değişkenlerin durağanlık özelliklerinin en doğru biçimde saptanması gerekmektedir. Durağanlık özelliklerinin belirlenmesi için farklı model spesifikasyonlara sahip birim kök testleri kullanılmakta olup, birim kök testleri arasında en yaygın kullanılanın Augmented Dickey-Fuller (ADF) olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, ADF testinin uygun olmayan deterministik terimler (sabit terim- c - veya sabit ve trend terimleri- c, t) ile yapılması teste tabi tutulan değişkenin durağanlık özelliklerinin gerçeğe uygun olmayan biçimde tespiti sonucunu doğurabilecektir. Bu noktada, Pantula (1989) tarafından geliştirilen prensip takip edilebilecektir. Söz konusu prensibe göre; y_t zaman serisi için yapılan ADF testinde trend terimi gerekli olmuş ise, Δy_t 'nin testi sadece sabit terim ile yürütülmektedir. Öte yandan, y_t zaman serisi için yapılan ADF testinde sabit terim kullanılmalı ise Δy_t 'nin testinde herhangi bir deterministik terim bulunmayacaktır (Lütkepohl, 2007b: 55). Bu çalışmada, ADF testinde değerlendirilecek değişkenler görsel incelemeye tabi tutulmuş ve ADF testinin hangi deterministik terimler ile yapılacağı saptanmıştır. Tablo 1 ADF test sonuçlarını göstermekte olup, ampirik analizde bulunması düşünülen tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları ve birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri belirtilmektedir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu
$ntur_t(c, t)$	-2.158339	4
$\Delta ntur_t(c)$	-6.029694	3
$ntur_t^+(c, t)$	0.447748	5
$\Delta ntur_t^+(c)$	-3.756773	3
$ntur_t^-(c, t)$	0.455125	4
$\Delta ntur_t^-(c)$	-3.050291	3
$gsyih_t(c, t)$	-2.151888	0
$\Delta gsyih_t(c)$	-8.926765	0
$gsyih_t^+(c, t)$	-2.029169	0
$\Delta gsyih_t^+(c)$	-9.396236	0
$gsyih_t^-(c, t)$	-2.012869	1
$\Delta gsyih_t^-(c)$	-7.817314	0

Not: Sabit terimli (c) ADF testi için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,43, -2,86 ve -2,57'dir. Sabit ve trend terimli (c, t) ADF testi için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,96, -3,41 ve -3,13'tür. ADF testi regresyon modelindeki gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (ABK) tarafından belirlenmiştir.

Öte yandan, ADF testi kapsamında durağanlık analizi yapılan değişkenlerin istatistiksel açıdan yapısal kırılmalara sahip olabileceği görsel incelemeler sonucunda iddia edilebilecektir. Bu çerçevede, turizm hareketleri üzerinde ekonomik ve siyasal gelişmelerin kayda değer yapısal kırılmalar meydana getirmiş olduğu değerlendirilebilecektir. Örneğin, 2008-2009 Global Finansal krizinin ekonomik birimlerin tercihlerinde, turizm akımlarında ve GSYİH üzerinde kırılmalara yol açan başlıca ekonomik gelişme olduğu bilinen bir olgudur. Çalışmamızda ayrıca, Lanne ve Lutkepohl (2002) tarafından oluşturulmuş yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmış ve Tablo 2’de görüleceği üzere yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları da serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarına işaret etmiştir. Her iki birim kök testi sonuçları değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olabileceğini ima ettiğinden eş-bütünleşme derecesi Johansen eş-bütünleşme testi yardımıyla araştırılmış, ancak değişkenler arasında herhangi bir eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 2: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Önerilen Yapısal Kırılma Tarihi
$ntur_t(c,t)$	-2.6561	2	2001 Q1
$\Delta ntur_t(c)$	-3.7033	2	2001 Q2
$ntur_t^+(c,t)$	-0.4864	2	2001 Q4
$\Delta ntur_t^+(c)$	-3.3260	4	1999 Q2
$ntur_t^-(c,t)$	-0.5694	2	2000 Q4
$\Delta ntur_t^-(c)$	-3.0836	2	2000 Q4
$gsyih_t(c,t)$	-2.3065	1	1994 Q3
$\Delta gsyih_t(c)$	-4.5268	0	1994 Q4
$gsyih_t^+(c,t)$	-2.0620	0	2001 Q4
$\Delta gsyih_t^+(c)$	-3.3783	1	2001 Q4
$gsyih_t^-(c,t)$	-1.7494	1	1994 Q1
$\Delta gsyih_t^-(c)$	-3.0670	0	2008 Q1

Not: Yapısal kırılmalı ve sabit terimli (c) test için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,48, -2,88 ve -2,58’dir. Yapısal kırılmalı ve sabit ve trend terimli (c, t) test için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,55, -3,03 ve -2,76’dir. Testin regresyon modelindeki gecikme uzunluğu ABK tarafından saptanmıştır.

3.2. Ampirik Analiz

Bu çalışmada, geleneksel Granger nedensellik testi ile Toda ve Yamamoto (1995) yapısında olan ve Hatemi-J (2012)’a uygun olarak gerçekleştirilen nedensellik analizi kullanılarak net uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Hatemi-J (2012) nedensellik analizi VAR modeli yapısına dayanmakta olup, düzey değerinde durağan olmayan değişkenler modele katılarak değişkenlerin gecikmeli değerleri dışsal değişkenler olarak modelin tahmin sürecinde dikkate alınmıştır. Bu çerçevede, ABK’nın önerdiği $VAR(p)$ modelleri gecikme uzunluklarına dayalı olarak Hatemi-J (2012) nedensellik analizi sonuçları elde edilmiştir. Benzer şekilde, geleneksel Granger nedensellik testine temel oluşturan VAR modellerinin gecikme uzunlukları da ABK ile saptanmıştır. Hatemi-J (2012) nedensellik testi için gerekli olan VAR modellerinde bulunan ve d_{max} olarak tanımlanan gecikme uzunluğu ise değişkenlerin düzey değerindeki durağanlık dereceleri ile ilişkili olup, Tablo 1 ve 2’deki sonuçlar uyarınca 1 olarak belirlenmiştir. Her iki nedensellik analizine temel oluşturan VAR modellerinde ise 5 vektör bulunmuştur; $(ntur_t, gsyih_t)'$, $(ntur_t^+, gsyih_t^+)'$, $(ntur_t^-, gsyih_t^-)'$, $(ntur_t^+, gsyih_t^-)'$ ve $(ntur_t^-, gsyih_t^+)'$. Bir başka deyişle, net uluslararası turizm geliri ve GSYİH değişkenlerinin

yanı sıra pozitif ve negatif kümülatif toplamlar yaklaşımına göre ayrıştırılan değişkenler geleneksel Granger nedensellik analizi kapsamında da değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Tablo 3’de gösterildiği üzere geleneksel Granger nedensellik analizine temel oluşturan ilgili VAR modellerinde çoklu Otoregresif Koşullu Değişken Varyans (ARCH) etkisinin olmaması hipotezi ve modellerin kalıntılarının normal dağılması hipotezi her 5 model için de reddedilmiştir. Dolayısıyla, geleneksel Granger nedensellik analizine temel oluşturan VAR modelinde çoklu ARCH etkisi var olmakta ve ilgili modellerde normallik varsayımı yerine getirilememek ile birlikte Hatemi-J (2012) nedensellik testi kullanılarak çalışmanın sonuçlarını bu açılarından güçlendirmiştir.

Tablo 3: VAR Modellerinde Çoklu Normallik ve ARCH Etkisinin Testi

VAR Modeli Yapısı	Normallik	Çoklu ARCH Etkisi	Gecikme Uzunluğu
$(ntur_t, gsyih_t)'$	0.000	0.009	3
$(ntur_t^+, gsyih_t^+)'$	0.000	0.004	4
$(ntur_t^-, gsyih_t^-)'$	0.000	0.007	4
$(ntur_t^+, gsyih_t^-)'$	0.000	0.022	3
$(ntur_t^-, gsyih_t^+)'$	0.000	0.003	3

3.3. Nedensellik Analizi

Bu çalışmada, nedensellik analizi yardımıyla net uluslararası turizm gelirlerinin GSYİH’deki değişiklerin nedeni olup olmayacağı izleyen dönemler için ortaya konulmuştur. Bir başka deyişle, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Nedensellik analizi için çalışmamızda kullanılan testler (Geleneksel Granger nedensellik testi ve Hatemi-J (2012) nedensellik testi) VAR modeli yapısına dayanmakta olduğundan, GSYİH’nın net uluslararası turizm gelirlerinin nedeni olup olmadığı da Tablo 4’de gösterilmiştir. VAR modeli temelindeki her iki testin gecikme uzunlukları Tablo 4’de belirtilmiştir.

Tablo 4: Geleneksel Granger Nedensellik ve Hatemi-J (2012) Nedensellik Testleri Sonuçları

H_0 Hipotezi	Geleneksel Granger Nedensellik Testi			Hatemi-J (2012) Nedensellik Testi			
	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	p-değeri	MWALD Test Değeri	%1 Düzeyinde Bootstrap Kritik Değeri	%5 Düzeyinde Bootstrap Kritik Değeri	%10 Düzeyinde Bootstrap Kritik Değeri
$ntur_t \neq gsyih_t$	3	6.045152	0.1094	1.369	18.699	8.692	6.369
$ntur_t^+ \neq gsyih_t^+$	4	9.739985	0.0450	47.704	14.731	10.079	8.217
$ntur_t^- \neq gsyih_t^-$	4	6.588442	0.1593	4.122	13.784	9.894	8.156
$ntur_t^+ \neq gsyih_t^-$	3	5.110430	0.1639	0.155	10.112	6.277	4.745
$ntur_t^- \neq gsyih_t^+$	3	3.610027	0.3068	1.376	23.920	8.652	5.766
$gsyih_t \neq ntur_t$	3	4.153743	0.2453	6.659	14.923	8.771	6.665
$gsyih_t^+ \neq ntur_t^+$	4	7.187946	0.1263	8.858	20.721	14.728	11.781
$gsyih_t^- \neq ntur_t^-$	4	1.600230	0.8088	7.499	17.167	12.021	9.770
$gsyih_t^+ \neq ntur_t^-$	3	18.09242	0.0004	0.694	9.661	6.290	4.777
$gsyih_t^- \neq ntur_t^+$	3	0.902928	0.9241	1.024	9.737	6.223	4.730

Geleneksel Granger nedensellik testinin p - değerleri ve Hatemi-J (2012) nedensellik testinin MWALD değerleri ve kritik değerleri dikkate alındığında, net uluslararası turizm gelirlerinin GSYİH'nın nedeni olamayacağı yönündeki hipotezin reddedilemeyeceği görülmektedir. Öte yandan, ilgili testin sonucu asimetric etkileri dikkate almadığından $ntur_t$ değişkeninin $gsyih_t$ değişkeninin nedeni olmayacağını öne sürmek iktisadi açıdan makul değildir. Dolayısıyla, pozitif ve negatif kümülatif toplam değişkenleri üzerinden geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri yürütülmüştür. Bu çerçevede, net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın GSYİH'daki artışın nedeni olmayacağı yönündeki hipotez her iki test ile de reddedilmiştir. Net uluslararası turizm gelirleri dış aktif turizm geliri ile dış pasif turizm gideri arasındaki farktan oluştuğundan, Türkiye'ye yönelik yabancı turist ilgisinin yükselmesinin izleyen dönemlerde GSYİH büyümesi üzerinde olumlu etki yapacağı değerlendirilebilecektir. Benzer şekilde ayrıca, izleyen dönemlerde net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın GSYİH'daki düşüşün nedeni olamayacağı da yukarıdaki testlerin sonuçlarına göre iktisadi olarak öne sürülebilecektir. Çalışmamızın söz konusu sonuçlarının turizm kaynaklı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu ortaya koyan Gunduz ve Hatemi-J (2005), Ongan ve Demiroz (2005), Çetintaş ve Bektaş (2008), Özcan (2015), Karamelikli ve Erkuş (2016) ve Kızılkaya vd., (2016), ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Bu noktada, çalışmamızın bulguları ışığında uluslararası turizm aktivitesinin gelişmesinin Türkiye'de toplam talebi ve arzı genişletici etkiler oluşturabileceğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Uluslararası turizm aktivitesi ile toplam talep arasında çeşitli kanalların mevcut olduğu belirtilebilecek olup, en temel kanalın yabancı turistlerin tüketim harcamaları üzerinden çalışmakta olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, uluslararası turizm aktivitesinin gelecekteki olası seyri tahmin edilerek turizm sektöründe yatırımcılar yeni yatırımlara girişebilmekte ve bu yolla Türkiye'de toplam arz değişmektedir. Ancak bu çalışmada, net uluslararası turizm gelirleri dış aktif turizm geliri ile dış pasif turizm giderinin nominal değerlerinin farkı ile ölçüldüğünden söz konusu büyüklük hem fiyat hem de miktar etkilerini içermektedir. Dolayısıyla, net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın GSYİH'daki artışın nedeni olmayacağı yönündeki hipotezin reddedilmiş olması uluslararası turizm aktivesinin Türkiye'deki ve yurt dışındaki turistik ürünlerin fiyatlarına ve yerli ve yabancı turistlerin gelirlerine olan duyarlılıklarının kayda değer olabileceğine işaret etmektedir. Net uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH büyümesi arasında doğru orantının geçerli olduğu yönünde bir bulguya ulaşılmış olduğundan, yerli ve yabancı turistlerin gelir esnekliklerindeki ve kur değişimlerini dikkate alan fiyat esnekliklerindeki değişikliklerin Türkiye'de turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerliliği hususunda dolaylı sonuçlar üreteceği iddia edilebilecektir. Bu bağlamda, çalışmamızın bulguları Peng vd. (2015) ile benzerlik arz etmekte olup Türkiye ekonomisi için Crouch'a (1995) uygun olarak fiyat ve gelir esnekliklerinin turistin geldiği ülke ve ziyaret ettiği ülkeye bağlı olarak farklılaşacağı söylenebilir. Esneklik farklılıklarının tespit edilerek yorumlanmasında ise, anket bazlı tekniklerin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Morley vd. (2014) tarafından öne sürüldüğü gibi mikroekonomik belirleyicilerin net olarak saptanması gerekmektedir. Öte yandan, söz konusu farklılıkların tespit edilmesi diğer araştırmaların konusu olup mevcut çalışma uluslararası turizm aktivesi ile GSYİH arasındaki ilişkileri analiz etmektedir.

Geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testlerine göre ayrıca, net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın GSYİH'daki düşüşün nedeni olamayacağı hipotezi reddedilemeyerek turizm kaynaklı büyüme hipotezi desteklenmiştir. Söz konusu hipotezi destekleyici bir diğer bulgu ise, geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testi sonuçları ile net uluslararası turizm gelirlerindeki düşüşün GSYİH'deki düşüşün nedeni olamayacağı hipotezinin reddedilememiş olmasıdır. Bu çerçevede, dış aktif turizm aktivitesinin azalmasının ve dış pasif turizm aktivitesinin artmasının Türkiye'de GSYİH'yı olumsuz etkileyerek istihdam kaybına neden olmayacakları ileri sürülebilecektir. Dolayısıyla, turizm sektörünün GSYİH üzerindeki etkisinin net uluslararası turizm gelirlerinin ekonomik gidişat üzerindeki olası olumlu sonuçları dikkate alınarak yapılan turizm yatırımlarınca belirleneceği iddia edilebilecektir. Analizi yapılan nedensellik testleri sonuçlarına uygun olarak, net uluslararası turizm gelirlerindeki düşüşün GSYİH'daki yükselişin nedeni olamayacağı hipotezi reddedilememiş ve dış aktif turizm aktivitesi eliyle Türk turizm sektörünün gelişmesinin önemi vurgulanmıştır.

Geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri ile Türkiye'nin GSYİH'sındaki değişimin net uluslararası turizm aktivitesi üzerindeki nedensellik etkisi de incelenmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'deki yerleşiklerin gelirlerindeki olası değişimin net uluslararası turizm gelirleri üzerindeki sonuçları dolaylı olarak ortaya konulmuştur. Öte yandan, gelir esnekliğinin net olarak ölçülebilmesi için anket bazlı çalışmalara ihtiyaç duyulmakta olup çalışmamız makro veriler ışığında çıkarımlar üretmektedir. Çalışmamızda $gsyih_t$ değişkeninin $ntur_t$ 'nin nedeni olamayacağı yönündeki hipotez kabul edilmekle birlikte, söz konusu sonuç değişkenler arası asimetric etkileri göz ardı etmektedir. Bu çerçevede, kümülatif toplam

yaklaşımı yardımıyla elde edilen değişkenler üzerinden ilgili ilişkinin incelenmesi önem taşır hale gelmiştir. İktisat teorisi açısından konu değerlendirildiğinde ise, GSYİH yükseldikçe dış pasif turizm aktivitesinin artacağı ve dolayısıyla net uluslararası turizm gelirlerinin düşeceği beklenmektedir. Dış pasif turizmin yapısı ithalat fonksiyonu ile benzerlik arz etmekte olup, dış aktif turizm gelirlerinin yabancı ülkelerin GSYİH'larına bağlı olduğu kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, dış aktif turizm gelirleri dışsal karakterli olmaktadır. Bununla birlikte, GSYİH'daki artışın yabancı turist çekebilmek için gerekli ekonomik altyapıyı oluşturacağı iddia edilebilecektir. Söz konusu etkilerden hangisinin ağır bastığına göre ise, GSYİH'daki değişimin net uluslararası turizm gelirleri üzerindeki sonucu değişebilecektir.

Bu çalışmada, geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri ile GSYİH'daki artışın ilerleyen dönemlerde net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın nedeni olamayacağı ortaya konulmuştur. Türkiye'nin GSYİH'sındaki artışın etkileri bağlamında değerlendirildiğinde ise, net uluslararası turizm gelirlerinin dış aktif turizme kıyasla dış pasif turizme dayalı olabileceğine işaret edilmiştir. Ancak, çalışmamızın söz konusu bulgusu Dritsakis (2012) tarafından Türkiye ekonomisi için elde edilen sonuç ile örtüşmemektedir. Zira, Dritsakis (2012) Türkiye'de GSYİH'nın yükselmesinin yurt içi turizm aktivitesini artıracığı bulgusuna ulaşmıştır. Çalışmamızda ise GSYİH'nın uluslararası turizm aktivitesine etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmamızın bulguları ile ayrıca, Türkiye ekonomisinde GSYİH'daki artışın turizm sektörünün gelişmesi için gerekli altyapıyı oluşturma gücünün düşük olduğu da ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, turizm ile diğer sektörler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi sektörün uzun vadede lehine olacağından bu yöndeki iktisat politikalarının oluşturulması tarafımızca önerilmektedir. GSYİH'daki artışın net uluslararası turizm gelirlerini düşürmesi hususunda ise, geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri birbirlerine zıt sayılabilecek sonuçlar üretmiştir. Geleneksel Granger nedensellik testinin p -değerine göre, $gsyih_t^+$ 'in $ntur_t^-$ 'nin nedeni olamayacağı yönündeki hipotez reddedilmiş olup, Hatemi-J (2012) nedensellik testinin MWALD değeri ilgili hipotezin reddedilemeyeceğini saptamıştır. Bu bağlamda her iki nedensellik analizi ile GSYİH'daki artışın dış pasif turizm ve dış aktif turizme olan etkilerinden birinin diğerine net olarak baskın çıkmadığı belirlenmiştir. Böylece, Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün ekonominin diğer sektörleri ile ilişkisinin güçlendirilmesinin gerekliliği ilgili bulgu ile de vurgulanmıştır. GSYİH'daki düşüşün net uluslararası turizm gelirlerindeki artışın nedeni olamayacağı hipotezi ise her iki test ile de reddedilememiş olup; buna göre, dış pasif turizm aktivitesine yönelik ilgilinin GSYİH düşüşünden ziyade tüketim alışkanlıklarına bağlı olduğu söylenebilecektir. Bu çıkarım, GSYİH'daki düşüşün net uluslararası turizm gelirlerinin azalmasının nedeni olamayacağı hipotezinin reddedilememiş olması ile de desteklenmiştir. Buna göre, GSYİH'daki düşüş bağlamında Türkiye'de dış pasif turizm aktivitesi üzerinde herhangi bir yönde değişiklik meydana gelebileceği öne sürülebilecektir.

Sonuç

Türkiye'nin makroekonomik dengeleri açısından önem arz etmekte olan turizm sektörü, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllardan itibaren dış ticaret rejimini serbestleştirilmesi ile birlikte yaşadığı dış açık sorununun etkilerinin hafifletilmesinde döviz girdisi sağlayarak belirleyici rol üstlenmiştir. Gerçekleştirilen turizm yatırımları ile istihdama kayda değer ölçüde katkı sağlanmış ve Türkiye'de ekonomik büyüme desteklenmiştir. Dolayısıyla, turizm sektörünün gelişiminin sürdürülmesini sağlayacak koşulların hangilerinin olduğunun tespiti Türkiye ekonomisinde turizm alanında yapılacak iktisat politikaların belirlenmesi açısından önem arz edecektir.

Bu çalışmada uluslararası turizm aktivitesinin GSYİH üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Kullanılan geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri VAR modelleri üzerinden kurgulandığından, eş-anlı denklem sistemi yapısına dayanan ilgili model ile GSYİH'nın net uluslararası turizm aktivitesi üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Öte yandan, uluslararası turizm aktivitesinin artmasının ve azalmasının GSYİH üzerindeki etkileri simetrik olmayabileceğinden kümülatif pozitif ve negatif toplam değişkenleri oluşturularak nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Her iki nedensellik testi net uluslararası turizm aktivitesinin artmasının GSYİH büyümesini yükselteceği bulgusuna ulaşırken, geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testleri ile net uluslararası turizm aktivitesinin düşmesinin GSYİH'daki düşüşün nedeni olarak kabul edilemeyeceği saptanmıştır. Söz konusu bulgular uluslararası turizm aktivitesinin gelişme potansiyeli dikkate alınarak yapılacak turizm yatırımlarının GSYİH büyümesinin önemli bir belirleyicisi olabileceğine işaret etmiştir. Çalışmamızın bulguları ile yabancı turistlerin harcama çeşitliğinin artırılmasının Türkiye'de GSYİH'nın yükselmesine katkıda bulunma potansiyelinin yüksek olduğu gösterilmiş olup, turizm kaynaklı büyüme hipotezinin dış aktif turizm kanalı üzerinden gelişebileceğini

vurgulanmıştır. Bu noktada, her şey dâhil benzeri sistemler yabancı turistlerin harcama kapasitelerini sınırlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, turizm hususundaki iktisat politikası yapıcılarının politikalarını yabancı turistlerin tesisin dışında da harcama yapabilme imkânlarına kavuşmaları yönünde kurgulaması gerekmektedir. Harcama potansiyelinin gelişimi için, turizm çeşitlendirmesi de bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, net uluslararası turizm aktivitesindeki düşüşün GSYİH'yı daraltıcı bir nedensellik ilişkisine sahip olamayacağı sonucuna bakılarak turizm sektörü bazı krizlerin ekonomiyi olumsuz etkilemeyeceğini öne sürmek her koşulda geçerli sonuçlar üretmeyecektir. Bu çerçevede, ağırlıklı olarak borçlanma ile finanse edilen turizm yatırımlarının tabi olduğu kur ve faiz riskinin yönetilememesinin bankacılık sektörünün istikrarını bozacağı ve hatta sektörler arası bulaşıcılık etkisini yükselteceği varsayılabilecektir. Dolayısıyla, turizm sektörü kaynaklı olası bir finansal krizin önüne geçilebilmesi için turizm işletmelerinin borç seviyelerine ve borç yapılarına yönelik sınırlamalar getirilmesi makro ihtiyati politikalar bağlamında değerlendirilmelidir. Bu noktada, turizm çeşitlendirmesi kavramı doğrultusunda tek bir turizm tipine yönelik yatırımlara sınırlama getirilmesi gündeme alınabileceği gibi işletmelerin de yatırım yapmadan önce gelecekteki talep dinamiklerine uygun bir yatırım planlamasına gitmeleri önem arz etmektedir. Tüm bu iktisat politikası önerilerine ilaveten, çalışmanın bulgularına göre turizm yatırımlarının fizibilite raporlarının mevcut ekonomik koşullar ve makroekonomik beklentiler dâhilinde yapılması önerilmektedir.

Geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) testleri ayrıca, GSYİH'daki artışların turizm sektörü üzerinden net uluslararası turizm gelirlerini yükseltecek veya düşürecek nedensellik etkilerine sahip olmadığına işaret etmiştir. Bununla birlikte, her iki teste göre GSYİH'da meydana gelen düşüşler dış pasif turizm aktivitesini kayda değer ölçüde değiştirmeyecektir. Türkiye ekonomisinde GSYİH'nın dış pasif turizm aktivitesi üzerinde önemli bir etkisi saptanmamış olup, söz konusu turizm aktivitesi tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak kabul edilebilecektir. Turizme yönelik tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi ise mikroiktisat temelli bazı yöntemler ile gerçekleştirilebilecek olup, tüketicinin fayda fonksiyonunun bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Geleneksel Granger nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik analizi sonuçları ayrıca, Türkiye ekonomisinde turizm sektörü ile ekonominin diğer sektörleri arasındaki ilişkinin nispeten zayıf olduğuna işaret etmektedir. Uluslararası turizm aktivitesi ile Türkiye ekonomisinin diğer sektörleri arasındaki etkileşimi geliştirmeye yönelik etkin politikalar üretilebilmesi için, etkileşimin girdi-çıkıtı analizi benzeri yöntemler ile tespiti önem arz etmektedir. Bu noktada, her şey dâhil sisteminin yanı sıra yeni alternatiflerin geliştirilmesi ve iktisat politikasının bir alt kolu olan turizm politikasının bu hususu dikkate alması tarafımızca önerilmektedir.

Kaynakça

- Antonakakis, N., Dragouni, M., Filis, G. (2015). How Strong is the Linkage between Tourism and Economic Growth in Europe?. *Economic Modelling*, 44, 142-155.
- Arslanturk, Y., Balcilar, M., Ozdemir, Z. A. (2011). Time-varying Linkages between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28, 664-671.
- Balaguer, J., Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Balcilar, M., Eyden, R., Inglesi-Lotz, R., Gupta, R. (2014). Time-varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in South Africa. *Applied Economics*, 46(36), 4381-4398.
- Brida, J. G., Cortes-Jimenez, I., Pulina, M. (2016). Has the Tourism-led Growth Hypothesis been Validated? A Literature Review. *Current Issues in Tourism*, 19(5), 394-430.
- Brida, J. G., Punzo, L. F., Risso, W. A. (2011). Research Note: Tourism as a Factor of Growth—the Case of Brazil. *Tourism Economics*, 17(6), 1375-1386.
- Cao, Z., Li, G., Song, H. (2017). Modelling the Interdependence of Tourism Demand: The Global Vector Autoregressive Approach. *Annals of Tourism Research*, 67, 1-13.
- Chao, C., Lu, L., Lai, C., Hu, S., Wang, V. (2013). Devaluation, Pass-through and Foreign Reserves Dynamics in a Tourism Economy. *Economic Modelling*, 30, 456-461.
- Chi, J. (2015). Dynamic Impacts of Income and the Exchange Rate on US Tourism, 1960-2011. *Tourism Economics*, 21(5), 1047-1060.

- Chulaphan, W., Barahona, J. F. (2017). Contribution of Disaggregated Tourism on Thailand's Economic Growth. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, forthcoming, 1-6.
- Cortes-Jimenez, I., Pulina, M. (2010). Inbound Tourism and Long-run Economic Growth. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 61-74.
- Crouch, G. I. (1992). Effect of Income and Prices on International Tourism. *Annals of Tourism Research*, 19, 643-664.
- Crouch, G. I. (1995). A Meta-analysis of Tourism Demand. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 103-118.
- Çetintaş, H., Bektaş, Ç. (2018). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.
- De Vita, G., Kyaw, K. S. (2013). The Role of the Exchange Rate in Tourism Demand. *Annals of Tourism Research*, (43), 624-627.
- Diks C., Panchenko, V. (2005). A Note on the Hiemstra-Jones Test for Granger Non-causality. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 9(2), 1-9.
- Diks C., Panchenko, V. (2006). A New Statistic and Practical Guidelines for Nonparametric Granger Causality Testing. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 30, 1647-1669.
- Dritsakis, N. (2012). Tourism Development and Economic Growth in Seven Mediterranean Countries: A Panel Data Approach. *Tourism Economics*, 18(4), 801-816.
- Dwyer, L., Forsyth, P., RAO, P. (2002). Destination Price Competitiveness: Exchange Rate Changes Versus Domestic Inflation. *Journal of Travel Research*, 40, 328-336.
- Gatt, W., Falzon, J. (2014). British Tourism Demand Elasticities in Mediterranean Countries. *Applied Economics*, 46(29), 3548-3561.
- Gunduz, L., Hatemi-J, A. (2005). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey. *Applied Economics Letters*, 12(8), 499-504.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Hatemi-J, A., El-Khatib, Y. (2016). An Extension of the Asymmetric Causality Tests for Dealing with Deterministic Trend Y. Components. *Applied Economics*, 48, 4033-4041.
- İzgi, M.T. (2018). Türkiye’de Uluslararası Turizm Aktivitesinin GSYİH Üzerindeki Etkisi Vektör Hata Düzeltme Modeli Yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Karamelikli, H., Erkus, S. (2016). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Büyüme Oranı Üzerindeki Asimetrik Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(9), 1-15.
- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting the Tourism-led-growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds test and Johansen Approach for Cointegration. *Tourism Management*, 30, 17-20.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 203-215.
- Küçükaksoy, İ., Çiftçi, İ., Özbek, R. İ. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Lanne, M., Lütkepohl, H., Saikkonen, P. (2002). Comparison of Unit Root Tests for Time Series with Level Shifts. *Journal of Time Series Analysis*, 23(6), 667-685.
- Lim, C. (1999). A Meta-Analytic Review of International Tourism Demand. *Journal of Travel Research*, 37, 273-284.
- Liu, J., Nijkamp, P., Lin, D. (2017). Urban-rural Imbalance and Tourism-Led Growth in China. *Annals of Tourism Research*, (64), 24-36.
- Lütkepohl, H. (2005). New Introduction to Multiple Time Series Analysis. Berlin: Springer.

- Lütkepohl, H. (2007a). "Vector Autoregressive and Vector Error Correction Models". Helmut. Lütkepohl, H., Krätzig, M., *Applied Time Series Econometrics* (86-158). New York: Cambridge University Press.
- Lütkepohl, H. (2007b). "Univariate Time Series Analysis". Helmut. Lütkepohl, H., Krätzig, M., *Applied Time Series Econometrics* (8-85). New York: Cambridge University Press.
- Mavrotas, G., Kelly, R. (2001). Old Wine in New Bottles: Testing Causality between Savings and Growth. *The Manchester School*, 69(1), 97-105.
- Morley, C. L. (1992). A Microeconomic Theory of International Tourism Demand. *Annals of Tourism Research*, 19, 250-267.
- Morley, C., Rossello, J., Santana-Gallego, M. (2014). Gravity Models for Tourism Demand: Theory and Use. *Annals of Tourism Research*, 48, 1-10.
- Nowak, J., Sahli, M., Cortes-Jimenez, J. (2007). Tourism, Capital Good Imports and Economic Growth: Theory and Evidence for Spain. *Tourism Economics*, 13(4), 515-536.
- Ohlan, R. (2017). The Relationship Between Tourism, Financial Development and Economic Growth in India. *Future Business Journal*, 3, 9-22.
- Ongan, S., Demiroz, D. M. (2005). The Contribution of Tourism to the Long-run Turkish Economic Growth. *Journal of Economics*, 53(9), 880-894.
- Özcan, C. C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik Ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı İle Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 177-199
- Özcan, B., Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 1-14.
- Pantula, S.G. (1989). Testing for Unit Roots in Time Series Data. *Econometric Theory*, 5(2), 256-271.
- Peng, B., Song, H., Crouch, G. I., Witt, S. F. (2015). A Meta-Analysis of International Tourism Demand Elasticities. *Journal of Travel Research*, 54(5), 611-633.
- Perles-Ribes, J.F., Ramon-Rodriguez, A.B., Rubia, A., Moreno-Izquierda, L. (2017). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid after the Global Economic and Financial Crisis? The Case of Spain 1957-2014. *Tourism Management*, 61, 96-109.
- Po, W., Huang, B. (2008). Tourism Development and Economic Growth—a Nonlinear Approach. *Physica A*, 387, 5535-5542.
- Primiceri, G.E. (2005). Time Varying Structural Vector Autoregressions and Monetary Policy. *Review of Economic Studies*, 72, 821-852.
- Sağlam, Y., Egili, H. A. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 517-527.
- Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodriguez, F. J., Perez-Rodriguez, J. V. (2010). Exchange Rate Regimes and Tourism. *Tourism Economics*, 16(1), 25-43.
- Sequeira, T. N., Campos, C. (2005). International Tourism and Economic Growth: A Panel Data Approach, *FEEM Working Paper*, 141.
- Shahzad, S. J. H., Shahbaz, M., Ferrer, R., Kumar, R. R. (2017). Tourism-led Growth Hypothesis in the Top Ten Tourist Destinations: New Evidence Using the Quantile-on-Quantile Approach. *Tourism Management*, 60, 223-232.
- Song H., Dwyer L., Li G. (2012). Tourism Economics Research: A Review and Assessment. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1653-1682.
- Syriopoulos, T. C., Sinclair, T. (1993). An Econometric Study of Tourism Demand: The AIDS Model of US and European Tourism in Mediterranean Countries. *Applied Economics*, 25, 1541-1552.
- Tang, C.F., Tan, E.C. (2013). How Stable is the Tourism-led Growth Hypothesis in Malaysia? Evidence from Disaggregated Tourism Markets. *Tourism Management*, 37, 52-57.

Tang, C. F., Tan, E. C. (2015). Does Tourism Effectively Stimulate Malaysia's Economic Growth?. *Tourism Management*, 46, 158-163.

Toda, T., Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

Wang, S. (2012). Research Note: Threshold Effects on Development of Tourism and Economic Growth. *Tourism Economics*, 18(5), 1135–1141.

Extended Abstract

Introduction

Developing countries need a significant amount of foreign currency inflows to stabilize their economic growth, while it is accepted that short- and long-term economic policy implementations are crucial to provide the needed foreign currency for those countries. The compulsory imports of developing countries can be reduced in the long run; this is related to the increase in the foreign competitiveness level. Increasing exports can become the priority of long-term economic policies, and thus it is important to increase the total factor productivity in the real sector. According to the export-led growth hypothesis, it is assumed that the development of the export sector in developing countries will contribute to the decrease in the foreign currency demand and sustain the macroeconomic stability. Along with exports, tourism is a crucial sector that provides the needed foreign currency for developing countries. Similar to the export-led growth hypothesis, it is assumed that a country will increase its foreign exchange reserve and its economic growth as a result of the development of the tourism sector. This phenomenon refers to the tourism-led growth hypothesis; hence, it can be inferred that economic policies can be used as a tool for the development of the tourism sector in developing countries. In terms of the analysis of the tourism-led growth hypothesis, it is important to determine which tourism indicator will be used to analyze the relationship between tourism and economic growth. Since it has been acknowledged that tourism investments are generally related to inbound tourism activity in Turkey, we included the net international tourism revenues as a proxy and examined the impacts on the GDP.

Methodology

In terms of the tourism-led growth hypothesis, it has been suggested that an increase/decrease in net tourism activity will increase/decrease economic growth. In this framework, the relevant hypothesis also includes the possibility that the effects of an increase/decrease in net tourism activity on economic growth may be different. Moreover, the same effects cannot be observed in terms of the absolute value of the increase/decrease in net tourism activity. This situation refers to asymmetry in the econometric terminology, and the tourism-led growth hypothesis can be assessed in this context. In this study, the relationship between net tourism revenues and economic growth in Turkey was examined through causality analysis, including the role of asymmetry. In this respect, two types of causality test were conducted, both of which were based on the vector autoregression (VAR) models. The traditional Granger causality tests were performed through the inclusion of variables derived according to the cumulative sums approach of Hatemi-J and El-Khatib (2016), while Hatemi-J (2012) causality tests were also undertaken to analyze the relationship between the net international tourism revenues and the GDP in Turkey. Because the cumulative sums approach was adopted, asymmetric effects between the net international tourism revenues and the GDP were explored within the traditional Granger causality analysis. Asymmetric effects were also considered by the non-linear causality test, and thus Hatemi-J (2012) causality tests were employed. The aims of the study were twofold: (i) to determine the impact of the net international tourism revenues on the GDP in Turkey and make inferences about the consistency of the tourism-led growth hypothesis; and (ii) to examine the impacts of the GDP on the net international tourism revenues and thus make implications about the income elasticity of net international tourism activity. Furthermore, the differences in the results between the two tests were compared within the context of economic policy implications.

Results

The traditional Granger and Hatemi-J (2012) causality tests were generally in line with the tourism-led growth hypothesis. Accordingly, it was revealed that an increase in the net international tourism revenues would not be the reason for the decline in the GDP; it was also confirmed that the sustainability of the demand for inbound tourism to Turkey would positively influence the GDP growth in the following periods. Since the cumulative negative sums approach was adopted in the study, the effects of a decline in the net international tourism revenues on GDP growth were also studied. As a result of the traditional Granger and Hatemi-J (2012) causality tests, the hypothesis that the decline in net tourism revenues could not have been the reason for the fall in the GDP was not rejected. Those findings showed the consistency of the tourism-led growth hypothesis for Turkey, and it can be asserted that economic policies should focus on the development of international

tourism. Thus, it is critical for policy makers to identify the channels through which international tourism activity influences the GDP in Turkey. Particularly, inbound tourism can increase consumption expenditures, while they can also constitute a base for new investments in the sector. On the other hand, the possible impacts of GDP changes on the net international tourism revenues were assessed in terms of causality analysis via both tests in this study. Accordingly, the possible impacts of income elasticity on outbound tourism were implied along with the indirect effects of the GDP on inbound tourism. The traditional Granger and Hatemi-J (2012) causality tests pointed out that an increase in the GDP would not be the reason for an increase in the net international tourism revenues in the following periods. In terms of the hypothesis that an increase in the GDP reduces the net international tourism revenues, the two tests produced contrasting results. The traditional Granger and Hatemi-J (2012) causality analysis results did not verify the high-income elasticity of outbound tourism in Turkey; moreover, it can be put forward that habit behavior is critical for the outbound tourism demand.

Conclusion and Discussion

According to the findings of our study, it can be suggested that a decrease in inbound tourism activity and an increase in outbound tourism activity will negatively affect the GDP and deepen the problem of unemployment in the tourism sector. The results of this study emphasize the development of the Turkish tourism sector with the help of international tourism revenues. Thus, our findings reveal that policies to ensure tourism development and promote new investments in the sector are important factors for the validity of the tourism-based growth hypothesis. In terms of new investments, making the most accurate forecasts of the inbound tourism demand is of the utmost importance. Otherwise, the enterprises in the tourism sector of Turkey could be opposed to taking on excess debt. In this respect, we can assert that the inability to manage currency and interest rate risks, which are mainly due to borrowing to finance tourism investments, may disrupt the stability of the banking sector and even increase the inter-sectoral contagion effects on other sectors. Herein, increasing the diversification of the demand for inbound tourism to Turkey is a factor that could prevent a crisis in the tourism sector.